

# मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरण

हरिजङ्ग शाह<sup>१</sup> र हर्कबहादुर शाही (पिएचडी)<sup>२</sup>

<sup>१</sup>उप-प्राध्यापक, मध्यपश्चिम विश्वविद्यालय,

<sup>२</sup>सह-प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Email: shahhari2038@gmail.com

## लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरणसँग सम्बन्धित छ। आंशिक रूपमा केही परिमाणमा तथ्याङ्क भए तापनि यस अध्ययनको ढाँचा गुणात्मक रहेको छ। क्षेत्रीय अध्ययन विधिमा आधारित प्रस्तुत अध्ययनको तथ्याङ्क सङ्कलन अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट गरिएको छ भने केही आवश्यक तथ्याङ्क पुस्तकालय कार्यबाट समेत सङ्कलन गरिएको छ। कर्णाली प्रदेशका विभिन्न जिल्लाबाट मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत मगरभाषी विद्यार्थीलाई सम्भावनारहित नमुना छनोटअन्तर्गत सुविधाजनक नमुना छनोट विधिको उपयोग गरी ३० जना विद्यार्थीको नमुना छनोट गरिएको छ। सङ्कलन गरिएका सामग्रीलाई अध्ययनको उद्देश्य अनुसार विभिन्न शीर्षक-उपशीर्षकहरू अन्तर्गत पूर्वकार्य तथा सन्दर्भ पुस्तकका आधारमा शाब्दिक तथा तार्किक ढङ्गले वर्णनात्मक रूपमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ। मगरभाषी विद्यार्थीमा भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रका आधारमा अध्ययन गर्दा आफ्ना मातृभाषाभन्दा नेपाली भाषाको नै अधिक प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो। यसरी प्रस्तुत अध्ययनमा ९० प्रतिशत मगरभाषी विद्यार्थी नेपाली भाषातिर अपसरित भइसकेको देखिन्छ। यो अवस्था आउन नदिन र अल्पसङ्ख्यक समुदायका भाषा संरक्षणका लागि राज्यले भाषिक अपसरणमा नियन्त्रण गर्नु आवश्यक छ। राज्यले नै मातृभाषाको संरक्षण र संवर्द्धनमा विशेष चासो वा प्राथमिकता दिएर प्रभावकारी रूपमा काम गर्ने हो भने मगर भाषामात्र नभएर अन्य मातृभाषाको समेत संरक्षण र विकास हुने देखिन्छ।

**मुख्य शब्दावलीहरू** : अपसरण, सम्मिलन, मातृभाषा, सुषुप्त, भाषिक समुदाय।

## परिचय

समय र समाजमा आएको परिवर्तनसँगै भाषामा पनि परिवर्तन आउने गर्दछ। भाषा गतिशील, परिवर्तनशील र उत्पादनशील हुनु भाषाका विशेषता हुन्। यिनै विशेषता र भाषिक सम्पर्क तथा प्रभावका कारण भाषिक अपसरण हुनु स्वभाविकै हो। यसरी भाषिक सम्पर्क र प्रभावका कारण हाम्रो जस्तो बहुभाषिक मूलुकमा एउटा भाषा अर्को भाषामा हुने भाषिक अपसरणको अध्ययन अनुसन्धान हुन आवश्यक छ। Fishman (1991) को वर्गीकरणका आधारमा Lewis & Simons, (2009) ले बनाएको मातृभाषा सबलताको सोपानअनुसार कुनै

मातृभाषा बाबुआमा जति सामार्थ्यका साथ बोल्न सक्छन्, छोराछोरी पनि त्यतिकै सामार्थ्यका साथ बोल्छन् भने मात्र त्यो भाषा जीवन्त भाषा हो । Lewis & Simons को उक्त सोपानअनुसार आमाबाबुको भन्दा छोराछोरीको मातृभाषा बोल्ने सामार्थ्य कम हुने बित्तिकै जुनसुकै मातृभाषा सङ्कटापन्न अवस्थामा पुग्दछ । यदि आमाबाबुले आफ्नो मातृभाषा छोराछोरीमा सार्न सकेनन् भने त्यो मातृभाषा अधिल्लो पुस्तातिर अपसृत हुन थाल्छ । कुनै मातृभाषा पछिल्लो पुस्ताभन्दा अधिल्लो पुस्ताले पनि बोल्न छोडे पछि त्यो मातृभाषा मृतप्राय हुन्छ । कुनै मातृभाषा तीन पुस्ता अधि सर्यो भने त्यस भाषालाई सुषुप्त भाषा भन्दछन् । कुनै भाषा चार पुस्ता माथि सर्यो भने त्यस भाषालाई सुषुप्त भाषा भन्दछन् र जुन भाषाको प्रयोग कसैले गर्दैन, त्यस भाषालाई मृत भाषा भन्दछन् । नेपालका अधिकांश मातृभाषा र नेपालीहरूका चालचलन र लोकवार्ताहरू जसजसको मातृभाषा र संस्कृति हो, उसैले बेवास्ता गरेर नयाँ पुस्तामा सार्न रुचि नदेखाएकाले यसै गरी छिटो छिटो लोपोन्मुख भइरहेका छन् ( उद्धृत, पोखरेल, २०७६, पृ. ११ र १२) । कुनै पनि मातृभाषा हरेक जातिको मुख्य चिनारी हो भनेर त्यसको जगेर्ना र उत्थान गर्नुपर्छ । सबैले आफ्ना सन्तानलाई आफ्नो मातृभाषा र चालचलन सकेसम्म सार्न सफल भए भने मात्र उक्त मातृभाषा जीवन्त हुन्छ ।

भाषिक अपसरण भनेको कुनै भाषिक समुदायका सदस्यहरू एउटा भाषा छोडेर अर्को भाषाको प्रयोगतर्फ अग्रसर वा आफ्नो मातृभाषा छोडेर अन्य प्रभावी भाषा अपनाउनु हो (फिसम्यान, १९९१, पृ. १) । भाषिक अपसरणलाई भाषाको स्थानान्तरण वा भाषा परिवर्तन वा भाषिक सम्मिलनको प्रक्रियाका रूपमा पनि लिइन्छ । यसरी आफ्नो मातृभाषामा दोस्रो भाषाको मिश्रण वा रूपान्तरण हुनु नै भाषिक अपसरण हो । विभिन्न कारणले एउटा भाषाका वक्ता अर्को भाषामा समाहित हुने समाजभाषिक प्रक्रिया नै भाषिक अपसरण हो (शाही, सन् २०२१, पृ.५०) । भाषाको भाषिक अपसरण हुँदै गएमा भाषिक समुदायका विभिन्न क्षेत्रमा असर पर्दछ । भाषिक अपसरणसँगै संस्कृतिको पनि अपसरण तथा लोप हुन सक्छ । नेपालमा नेपाली भाषाको प्रभावले अन्य मातृभाषा सङ्कटमा छन् । ठूलो समुदायले नेपाली भाषा बोल्ने र यो भाषा नेपालको सरकारी काम काजको भाषा पनि भएकाले अन्य भाषाको विकास हुन सकेको छैन । हाल नेपाली भाषाको प्रभावले कतिपय मातृभाषा नेपाली भाषामा अपसरण हुने क्रम बढेको छ । यो समस्या नेपालमा मात्र नभएर विश्वका विभिन्न भाषामा भाषिक अपसरण हुने प्रवृत्ति बढेको छ । यसले आफ्नो भाषाको मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन गराउनुका साथै भाषिक लोप वा भाषिक मृत्यु समेत हुन्छ ।

नेपालमा वि.स. २०७८ सालको जनगणनाअनुसार १२४ भाषा छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा समावेश भएका १२३ भाषामध्ये १११ भाषाले यस जनगणनामा निरन्तरता पाएका छन् भने वि.स. २०७८ सालको जनगणनामा अन्य १३ वटा नयाँ भाषाले निरन्तरता पाएका

छन् (भाषा आयोगको आठौँ प्रतिवेदन, २०८०/८१, पृ. २) । यसरी भाषाको सङ्ख्या धेरै भए तापनि थोरै भाषामात्र अस्तित्वमा छन् भने धेरै भाषा लोपन्मुख छन् । नेपालमा बोलिने जम्मा १२३ भाषामध्ये ५३ भाषामात्र कथ्यमा सीमित छन् अन्य ५१ भाषामाथि अन्य भाषाको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रभाव परेको छ (रेग्मी, सन् २०१७, पृ. ३) । यस्तो प्रभावले दिनप्रतिदिन त्यस्ता भाषाका वक्ताको सङ्ख्या घट्ने क्रम जारी छ । यसरी ११.९ % प्रतिशतले नेपालमा भाषा स्थानान्तरण वा भाषिक अपसरण भइरहेको छ (भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७३, पृ. २) । भाषिक अपसरणको खास कारण समाजमा विभिन्न भाषाको प्रयोग तथा सानो भाषिक समुदायले ठूलो भाषिक समुदायको भाषा ग्रहण गर्दै जानु हो । यसरी मगरभाषामा पनि भाषिक अपसरण हुने क्रम बढ्दो छ । एउटा भाषा लोप हुँदा भाषासँगको ज्ञान पनि लोप हुन्छ । भाषाको पर्यावरणमा यसले असर त पार्छ नै, यसले ज्ञानको पर्यावरणमा पनि असर गर्छ । यो सबै मानवजातिका लागि दुःखदायी विषय हो । मानव जातिले आर्जेको ज्ञान अंग्रेजी, हिन्दी वा नेपालीमा अभिलेखीकरण गर्न सकिन्छ भन्ने सोच सत्य होइन (रेग्मी, २०७६) । मातृभाषाका रूपमा नेपालमा बोलिने कुल भाषामध्ये दश प्रतिशत अर्थात् ११/१२ ओटा भाषा यहाँका १० प्रतिशत जनताले बोल्ने र बाँकी १० प्रतिशत जनताले ९० प्रतिशत अर्थात् ११० भन्दा बढी भाषा बोल्ने तथ्य देखापरेको भाषाविद्हरूले प्रस्ट पारेका छन् । अर्को भाषिक समस्या के देखिन्छ भने यहाँका नेवार, मगरलगायत कतिपय जातिका सबै वक्ताले मातृभाषा बोल्न नसक्ने अवस्था पनि छ । कर्णाली प्रदेशमा मगर जातिको जनसङ्ख्या १,७६०६८ छ भने मगर टुट र मगर खाम भाषा बोल्ने मगरभाषीको सङ्ख्या जम्मा ३,७६० रहेको छ । यसबाट कर्णाली प्रदेशमा मगर भाषा नेपाली भाषामा अपसृत भइसकेको कुराको पुष्टि हुन्छ । कुनै दिन मगर जाति मात्र रहने भाषा रहन नसक्ने देखिन्छ । मगरको कूल जनसङ्ख्याको ठूलो सङ्ख्याले आफ्नो मातृभाषा वौल्दैनन् । यसरी नै आफ्नो मातृभाषा त्याग्दै जाने हो भने बढी वक्ता भएका भाषा पनि सङ्कटापन्न अवस्थामा पुग्ने सम्भावना बढ्दै गएको देखिन्छ । यसकारण धेरै सङ्ख्यामा रहेका आदिवासी जनजातिका भाषाहरू अति लोपन्मुख सूचीमा छन् (निरौला, २०८०, पृ. १६) ।

भाषा आयोगको सहयोगमा सेरिड (CERID) ले गरेको अध्ययनका अनुसार भाषिक सम्पर्कका कारण भाषिक अपसरण बढेको जनाएको छ । नेपाल जस्तो बहुभाषिक मुलुकमा यहाँका भाषा एक अर्कोको सम्पर्क र प्रभावमा हुने भएकाले नेपालको भाषिक अपसरणका सन्दर्भमा अध्ययन हुन अति आवश्यक छ । भाषिक अपसरणको प्रकृति एकै प्रकारको नभएर भाषाअनुसार, भौगोलिक क्षेत्रअनुसार र सामाजिक अवस्थाअनुसार फरक फरक हुने गर्दछ (थापा र अन्य, २०७५ पृ. ६७) ) । त्यसैले यस कुराको अध्ययनका लागि कुनै भाषा वा क्षेत्रमा केन्द्रित हुनु आवश्यक देखिन्छ । यसबाट मात्र नेपालका भाषाको अपसरणका बारेमा गहिरो अध्ययन हुन

सकदछ। भाषिक अपसरणको प्रक्रिया बहुआयामिक हुन्छ। भाषिक अपसरणको अध्ययन गर्दा भाषा शास्त्रीय दृष्टिकोणबाट यस प्रकारका विभिन्न अवयवसमेतमा अध्ययन हुन आवश्यक छ। यसरी पुस्तान्तरअनुसार भाषा अपसरणको स्थिति फरक फरक देखिन्छ। भाषिक अपसरणको समग्रमा अध्ययन गर्नुभन्दा कुनै खास क्षेत्र, भाषा, उमेर तथा पुस्ता विशेषका आधारमा अध्ययनअनुसन्धान गर्नु निकै उपलब्धिपूर्ण हुने कुरा सिफारिस गरेको छ। उक्त सिफारिस वा सुझावलाई समेत ध्यान दिएर प्रस्तुत अध्ययन मगरभाषी विद्यार्थीमा मात्र केन्द्रित गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयका स्नातक र स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत मगर भाषी विद्यार्थीले वैयक्तिक क्रियाकलाप, औपचारिक कार्य, धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्य, शिक्षा र घरपरिवारमा मगर भाषाको प्रयोग अवस्थाका आधारमा मगर भाषाको भाषिक अपसरण अवस्था पत्ता लगाउनु रहेको छ।

### अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनका लागि क्षेत्रीय अध्ययन विधि र पुस्तकालय कार्यबाट आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। वर्णनात्मक प्रकृतिको प्रस्तुत अध्ययनमा अन्तर्वार्ता र समूह छलफलबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको सामग्री प्राथमिक स्रोतका रूपमा रहेका छ भने द्वितीय स्रोतका रूपमा सैद्धान्तिक पुस्तकहरू, अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन, लेख, शोधपत्र आदि रहेका छन्। कर्णाली प्रदेशका विभिन्न जिल्लाबाट मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयमा स्नातक र स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत ३० जना मगरभाषी विद्यार्थीलाई सम्भावनारहित सुविधाजनक नमुना छनोट विधिको उपयोग गरी नमुना छनोट गरिएको छ। अध्ययनलाई प्रभावकारी, विश्वसनीय र वैध बनाउन उच्च शिक्षा अध्ययन गरेका र भाषाको ज्ञान भएका सूचकहरूलाई लिने प्रयास गरिएको हो। गुणात्मक र संख्यात्मक मिश्रित विधिका साधनहरूको प्रयोग गरी सङ्कलन गरिएको सामग्रीलाई अध्ययनको उद्देश्य अनुसार विभिन्न शीर्षक-उपशीर्षकहरूअन्तर्गत पूर्वकार्य तथा सन्दर्भ पुस्तकका आधारमा तथ्याङ्कको शाब्दिक तथा तार्किक ढङ्गले व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ।

समाजभाषा वैज्ञानिक अध्ययनअन्तर्गत Fishman (1991) को *Reversing language shift* सँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा विश्लेषण गरिएको प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान पद्धतिमा आधारित छ।

## नतिजा र छलफल

यसमा मगर मातृभाषी विद्यार्थीले अनौपचारिक/वैयक्तिक, औपचारिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक, मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जन परिवार तथा साथीभाइसँगका कार्यकलापमा प्रयोग गर्ने गरेका भाषाका आधारमा मगर भाषाको भाषिक अपसरण अवस्था पहिचान गरिएको छ ।

### मगरभाषी विद्यार्थीमा भाषिक अपसरणको अवस्था

मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरणको अवस्था पत्ता लगाउन मुख्य रूपमा भाषा प्रयोगका पाँचवटा क्रियाकलापहरू अनौपचारिक/वैयक्तिक क्रियाकलाप, औपचारिक कार्य, धार्मिक तथा साँस्कृतिक कार्य, शिक्षा, घरपरिवारअन्तर्गतका विभिन्न कार्य गर्दा प्रयोग गरिने भाषाको बारेमा प्रतिक्रिया लिने काम गरिएको छ ।

### अनौपचारिक/वैयक्तिक क्रियाकलाप

मध्यपश्चिम विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्ना दैनिक क्रियाकलाप अन्तर्गत अनौपचारिक/वैयक्तिक क्रियाकलाप गर्दा जम्मा चौधओटा क्षेत्रमा गरिने भाषिक प्रयोगको बारेमा उनीहरूसँग गरिएको अन्तर्वार्ता र छलफलबाट आएको तथ्य यसप्रकार रहेको छ ।

### तालिका १

#### मगरभाषी विद्यार्थीको वैयक्तिक क्रियाकलापमा प्रयुक्त भाषा

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली	अन्य	कैफियत
१.	घरपरिवारसँग कुरा गर्दा	७	२३	-	
२	साथीभाइ तथा छिमेकीसँग कुरा गर्दा	५	२५	-	
३	लेखपढ गर्दा	-	३०	-	
४	टेलिफोनमा कुरा गर्दा	-	३०	-	
५	सामाजिक सञ्जाल चलाउँदा	-	२४	६	
६	विदेशीसँग कुरा गर्दा	-	२५	५	
७	ट्यूटोली गर्दा	५	२५	-	
८	भगडा वा गाली गर्दा	२	२८	-	
९	मनमनै गीत गाउँदा वा कुरा गर्दा	३	२७	-	
१०	गीत गाउँदा	४	२६	-	
११	कीनमेल गर्दा	-	३०	-	
१२	गणना गर्दा	२	२८	-	
१३	अकस्मात बोल्दा (विस्थादिवोधक शब्द)	५	२५	-	
१४	पूजा तथा प्राथना गर्दा	३	२७	-	
	जम्मा	३६	३७३	-	

माथि देखाइएका १४ वटा क्रियाकलापमध्ये धेरै क्रियाकलापमा मगरभाषी विद्यार्थी नेपाली भाषा अधिक प्रयोग भएको पाइन्छ। घरपरिवारसँग सातजना, साथीभाइ तथा छिमेकीसँग कुरा गर्दा पाँचजना, ठट्यौली गर्दा पाँचजना, भगडा वा गाली गर्दा दुईजना, गीत गाउँदा चार, गणना गर्दा दुईजना, अकस्मात बोल्दा (विस्मयादिवोधक शब्द) पाँचजना, पूजा तथा प्रार्थना गर्दा सातजनाले बाहेक अन्य अवस्थामा मगरभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको पाइयो। त्यस्तै अन्य भाषामा अङ्ग्रेजी भाषा पनि पढाइ लेखाइ, कामको खोजी, परीक्षा, शिक्षक, सामाजिक सञ्जाल, प्राध्यापकसँग कुराकानी गर्दाका अवस्थामा प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। तैपनि यो भाषा नेपाली भाषाको तुलनामा कमै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। हिन्दीको प्रयोग पनि केही मात्रामा हुने गरेको देखिन्छ तर यसको प्रयोग नेपाली अङ्ग्रेजी भाषाको तुलनामा अत्यन्त न्यून रहेको देखिन्छ। यसरी हेर्दा वैयक्तिक क्रियाकलाप वैयक्तिक क्रियाकलापका धेरै क्षेत्रमा मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा बोल्ने छाडेको पाइयो। दोस्रो भाषाको प्रयोग बढ्दै जादा मातृभाषाबाट वक्ताको दोस्रो भाषातिर भाषिक अपसरण हुन्छ (यादव र रेग्मी, २०६१, पृ. २८)। यसरी मगरभाषी विद्यार्थी पनि अनौपचारिक/वैयक्तिक क्रियाकलापमा आफ्नो मातृभाषा बोल्न छोडेर दोस्रो भाषाको प्रयोग बढी गर्दै जादा नेपाली भाषातर्फ अपसरण भएको देखिन्छ।

यस सन्दर्भमा धेरैजसो मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा नै नसिकेको कुरा बताउँछन्। ३० जनामा तीनजनालाई मात्र मगर भाषामा बोल्न आउँछ। अन्य दुईजनाले सामान्य बुझ्ने तर बोल्न नसक्ने कुरा बताएका छन्। अध्ययनका क्रममा जाजरकोट र कालीकोटका मगरभाषी विद्यार्थीलाई भाषा बोल्न आउन भने सुखैत र दैलेखका केही विद्यार्थीलाई भने हाल पनि भाषा बोल्ने गरेको पाइयो। स्नातक तहमा अध्ययनरत भुवन बुढामगर भन्छन्, “मलाई मगरभाषा बोल्न आउँदैन, म बुझ्दा पनि बुझ्दैन। मैले सुनेको बाजेहरूले अलिअलि बोल्नु हुन्थ्यो रे! बुवाआमाहरू पनि बोल्नु हुन्न, त्यसैले होला हामीलाई पनि बोल्ने चाहाना हुँदाहुँदै पनि बोल्न आउन्न” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। त्यस्तै अनुभव जाजरकोट घर भएर सुखैतमा अध्ययनरत आरती पुन मगर पनि सुनाउँछिन्, “मलाई पनि हाम्रो घरपरिवारमा मगर भाषा बोलेको थाहा छैन, बुवाआमाले भने अनुसार पहिले पहिले बाजेबज्यैले बोल्नु हुन्थ्यो रे! मलाई बोल्न नआए पनि आफ्नो मातृभाषा बोल्न पाए हुन्थ्यो जस्तो लाग्छ” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। यसरी कर्णाली प्रदेशमा मगरको बाहुल्यता हुँदाहुँदै पनि भाषा प्रयोगको अवस्था भने निकै चिन्ताजनक छ। सुखैतको चौकुने र लेकवेशी तथा दैलेखको नौमुले गाउँपालिका केही मगरबस्तीमा अझै पनि मातृभाषा प्रयोगमा भएको पाइयो। अवलोकनका क्रममा स्थानीयसँग कुरा गर्दा सबैले हामीले बोले पनि हाम्रो सन्तानले बोल्दैनन् होला भन्ने चिन्ता प्रकट गरेका छन्। समूह छलफलमा यस विषयमा विशेष छलफल गर्दा समग्रमा

मगरभाषा नेपाली भाषामा अपसरण भएको र यदि यसतर्फ सम्बन्धित पक्षले विशेष ध्यान नदिने हो भने यही पुस्तामा मगर भाषा लोप भएर जाने सङ्केत देखिन्छ।

### औपचारिक क्रियाकलाप

मगरभाषी विद्यार्थीको औपचारिक रूपमा भाषा प्रयोगको अवस्था के छ, भन्ने विषयमा निम्न ८ वटा आधारमा प्रतिक्रिया लिने काम गरिएको छ। यसरी औपचारिक कार्यमा मगरभाषी विद्यार्थीले प्रयोग गर्ने भाषालाई निम्नानुसारको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

### तालिका २

मगरभाषी विद्यार्थीको औपचारिक क्रियाकलापमा प्रयुक्त भाषा

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली	कैफियत
१.	विद्यालयमा लेखपढ गर्दा	३	२७	
२	कार्यालयमा प्रशासनिक कार्य गर्दा	-	३०	
३	राजनैतिक तथा सामाजिक गतिविधिमा	-	३०	
४	सार्वजनिक क्रियाकलाप, उत्सवमा	२	२८	
५	अपरिचित व्यक्तिसँग कुरा गर्दा	-	३०	
६	बौद्धिक वर्गसँग कुरा गर्दा	-	३०	
७	परीक्षा दिदा	-	३०	
८	सामूहिक छलफल वा बैठकमा	३	२७	
	जम्मा	८	२३२	

माथि तालिका २ मा उल्लिखित सबै क्रियाकलापमा मगर भाषाको तुलनामा सबैले नेपाली भाषा अधिक रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा अधिकांश विद्यार्थीले औपचारिक कार्यमा आफ्नो भाषाको प्रयोग नै नहुने बताएका छन्। विद्यालयमा लेखपढ गर्दा ३, सार्वजनिक क्रियाकलाप, उत्सवमा २, सामूहिक छलफल वा बैठकमा ३ जना बाहेक अन्य सबैजनाले मगर भाषाको प्रयोग नगरिएको पाइयो। सुर्खेतका स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत एक जना छात्र बताउँछन्, “हामी एक त मगर भाषा नै बोल्दैनौं, औपचारिक कार्यमा यस भाषाको प्रयोग गर्ने प्रसङ्ग नै आउँदैन” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। यो भाषा नेपाली भाषाको तुलनामा कमै प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। हिन्दीको प्रयोग पनि केही मात्रामा हुने गरेको देखिन्छ तर यसको प्रयोग नेपाली भाषाको तुलनामा अत्यन्त न्यून रहेको देखिन्छ। यद्यपि मगरभाषी विद्यार्थीले औपचारिक कार्यमा मगर भाषाको प्रयोग कसैले प्रयोग गरेको पाइएन। यसले पछिल्लो पुस्तामा मगर भाषा नेपाली भाषामा अपसरण भएको कुरा स्पष्ट रूपमा देखाउँछ। औपचारिक क्रियाकलापमा गरिने विविध कारण तथा वाध्यताले मैथिली मातृभाषी नेपाली भाषातर्फ अपसरित भएको पाइन्छ (थापा र अन्य, २०७५, पृ. ३०)। यसरी

मगरभाषी विद्यार्थी पनि औपचारिक क्रियाकलापअन्तर्गत हुने पढाइलेखाइ, परीक्षा आदि कारणले नेपाली भाषातर्फ अपसरण हुने क्रम बढ्दै गएको छ ।

### धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप

मगरभाषी विद्यार्थीले धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापअन्तर्गत प्रयोग गर्ने भाषालाई ६ ओटा क्षेत्रमा गरिने भाषिक प्रयोगको बारेमा उनीहरूसँग गरिएको अन्तर्वार्ता र छलफलबाट आएको तथ्य निम्नानुसारको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

### तालिका ३

*मगरभाषी विद्यार्थीका धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा प्रयुक्त भाषा*

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली	अन्य	कैफियत
१.	धार्मिक/साँस्कृतिक चाडपर्वमा	५	२५	—	
२	साँस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा	३	२७	—	
३	जन्म संस्कार	४	२६	—	
४	मृत्यु संस्कार	६	२४	—	
५	जन्मोत्सव मनाउँदा	—	३०	४	
६	विवाह	२	२८	—	
	जम्मा	२०	१६०	—	

उपर्युक्त तालिकामा देखाइएका सबै क्रियाकलापमा मगर भाषाको तुलनामा नेपाली भाषाको उल्लेख्य प्रयोग भएको देखिन्छ । धार्मिक/साँस्कृतिक चाडपर्वमा पाँच, साँस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा तीन, जन्म संस्कार चार, मृत्यु संस्कार छ, विवाह दुईजनामात्र मगर भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । यसरी मगर जातिको धार्मिक पर्व, आम समुदायको साँस्कृतिक कार्यक्रम तथा पर्वमा निकै महत्व हुँदाहुँदै पनि प्रयोग अवस्था केही मात्रामा मगर भाषा प्रयोग भए तापनि निकै कमजोर देखिएको छ । समग्रमा मगर भाषा थोरै मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ । नेपाली भाषा र मगर भाषाको विकल्पमा बरु अन्य भाषाको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा पनि मगर भाषाको प्रयोग यस्तै नगण्यमात्रामा भयो भने मगर भाषाको लोप हुने सम्भावना बढी छ । यसमा बाजेले बोल्ने तर नातीले नबोल्ने अवस्था भएकाले पुस्तान्तरणको अभाव छ । भाषिक लोप वा अपसरण हुने कारणहरूमा धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलाप प्रमुख रूपमा पनि रहेको उल्लेख गरेका छन् ( ढकाल, २०७९, पृ. १९) । यसरी मगरभाषी विद्यार्थी पनि यस प्रकारको धार्मिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक प्रभावले पनि भाषिक अपसरण हुन भएको देखिन्छ ।

यस सन्दर्भमा दैलेख घर भएर हाल स्नातक तहमा अध्ययनरत चन्द्रबहादुर मगर यस्तो बताउँछन्, “पुजापाठ गर्दा बाबुबाजेले मगर भाषाको प्रयोग गरे तापनि हामीलाई भाषा



आउँदैँन” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। यस सन्दर्भमा एक मगरभाषी विद्यार्थी भने यस्तो प्रतिक्रिया बताएकी छन्, “हाम्रो जातमा धामीभाँकी हेराउँदा तथा देउता हेराउँदा भने नेपाली भाषाको नभएर मगर भाषाको प्रयोग गर्दछन् तर अन्य सबै कार्यमा भने मगर भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ”। यसरी धार्मिक तथा परम्परागत संस्कारहरूमा केही मात्रा मगर भाषाको प्रयोग भए तापनि अधिकांश कार्यमा नेपाली भाषा नै प्रयोगमा आएको देखिन्छ। समूह छलफलमा धेरै जसोले यो विषयमा मगर भाषाको प्रयोग आंशिक रूपले प्रयोग गर्ने त्यो पनि मगरभाषी विद्यार्थीले नभएर पुजापाठ गर्ने मगर वक्ताले बढी प्रयोग गर्ने गरेको र मगरभाषी विद्यार्थीमा यसको प्रयोग नहुने भएकाले भाषा प्रयोगको अवस्था निकै चिन्ताजनक रहेको निष्कर्षमा बताएका छन्।

### मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जन

मगरभाषी विद्यार्थीहरूसँगको छलफल र अन्तर्वार्ताबाट मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जनका क्रियाकलापअन्तर्गत ७ ओटा प्रयोग क्षेत्रका आधारमा उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषा यसप्रकार रहेको छ :

#### तालिका ४

मगरभाषी विद्यार्थीको मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जन क्रियाकलापमा प्रयुक्त भाषा

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली	अन्य	कैफियत
१.	समाचार/अखबार पढ्दा	-	३०	-	
२	रेडियो सुन्दा	२	२८	-	
३	टिभीमा समाचार हेर्दा	-	२७	३	
४	टिभीमा टेलिभ्रडखला हेर्दा	-	२६	४	
५	गीतसङ्गीत सुन्दा वा हेर्दा	२	२८	-	
६	सामाजिक सञ्जाल चलाउँदा	-	२८	२	
७.	राशिफल हेर्दा वा सुन्दा	-	३०	-	
	जम्मा	४	१९७	९	

माथि तालिकामा देखाइएका सबै क्रियाकलापमा मगरभाषी वक्ताले मगर भाषा भन्दा नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाको उल्लेख्य प्रयोग गरेको देखिन्छ। रेडियो सुन्दा दुई, गीतसङ्गीत सुन्दा दुइजना बाहेक अन्यले नेपाली भाषाको मात्र प्रयोग गर्दछन्। तर नेपाली भाषा सबै क्रियाकलापमा मुख्य रूपमा प्रयोग भएको देखिन्छ। अन्यको तुलनामा मगर भाषाको प्रयोग निकै कम देखिए पनि गीत, सङ्गीत सुन्दा र हेर्दा भने केही मात्रामा प्रयोग भएको देखिन्छ। हिन्दी भाषाको प्रयोग सिरियल हेराइ र सङ्गीत सुनाइमा भने उल्लेख्य देखिन्छ। यो भाषाको प्रभाव नेपालीको जस्तो नदेखिए पनि तुलना गरेर हेर्दा अन्यभन्दा अगाडि देखिन्छ। अङ्ग्रेजी भाषाको प्रयोग अरूको तुलनामा कम भए पनि गुणात्मक तथ्याङ्कबाट मगरभाषी विद्यार्थी यो

भाषाको प्रयोगप्रति निकै आकर्षित भएको पाइन्छ। देखाउँछ। जे भए पनि प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कका आधारमा मगरभाषी विद्यार्थी नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजीकै बढी प्रयोगमा लागेको देखिन्छ। यसरी यस सन्दर्भमा सल्यानका एक विद्यार्थीको अनुभव यस्तो छ, “हामी चाहेर पनि मगर भाषाबाट सञ्चालन हुने कार्यक्रम रेडियो र टिभिमा हेर्न र सुन्न पाइदैन। कहिले काही थोरै समय कार्यक्रम सञ्चालन भए ती कार्यक्रम हेर्न वा सुन्न पाइदैन त्यसैले पनि मगर भाषाको प्रयोग हुँदैन यदि मगर भाषाका च्यानल वा मिडिया भएको भए मगर भाषाको विकासमा सहयोग पुग्ने थियो” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। यसरी मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जनका क्षेत्रमा पनि मगर भाषाको प्रयोगको पहुँच नभएकाले भाषाको प्रयोग हुन नसकेको अवस्था छ। मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जनका साधन पनि भाषिक अपसरणका प्रमुख कारण मानिन्छन् (थापा र अन्य, २०७५, पृ. ३०)। मगरभाषी विद्यार्थी पनि मिडिया, सञ्चार, मनोरञ्जन तथा सामाजिक सञ्जालको बढ्दो प्रयोग र प्रभावका कारण भाषिक अपसरण टेवा पुर्याएको पाइन्छ।

मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जनका साधनमा मगर भाषाको प्रयोग नै नभएको देखिन्छ। कर्णाली प्रदेशमा रेडियो नेपाल क्षेत्रीय प्रसारणबाट समाचार बाहेक अन्य कुनै पनि सञ्चारको क्षेत्रमा मगर भाषाको प्रयोग नहुनुले यो भाषा लोपोन्मुख हुँदै गएको छ। यदि सञ्चारका क्षेत्रमा मगर भाषाको प्रयोग भएको भए मगरभाषी विद्यार्थीका तथा पछिल्लो पुस्ताका लागि भाषा प्रयोगमा सहयोग हुने कुरा समूह छलफलका सहभागीले बताएका छन्।

### परिवार तथा साथीभाइ

मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो परिवार तथा साथीभाइसँगको भेटघाट तथा भेलामा प्रयोग गर्ने ७ ओटा क्षेत्रमा गरिने भाषिक प्रयोगको बारेमा उनीहरूसँग गरिएको अन्तर्वार्ता र छलफलबाट आएको तथ्य तलको तालिकामा देखाइएको छ।

### तालिका ५

मगरभाषी विद्यार्थीको परिवार तथा साथीभाइसँगको कुराकानीमा प्रयुक्त भाषा

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली
१.	बुवासँग	५	२५
२	आमासँग	५	२५
३	हजुर बुवासँग	७	२३
४	हजुर आमासँग	७	२३
५	छोराछोरीसँग	२	२८
६	दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीसँग	५	२५
७.	मामामाइजूसँग	३	२७
जम्मा		३४	१७६

माथि तालिकामा देखाइएअनुसार मगरभाषी विद्यार्थीले बाजेबज्यैसँग ७ जना, बुवाआमासँग ५, दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीसँग ५ जना, छोराछोरीसँग २ जनाले मातृभाषामा कुरा गरे तापनि अकिकांशले नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको पाइयो। उनीहरू घरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा केहीले मात्र आंशिक रूपमा मगर भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ। घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा भने साथीभाइसँग कुराकानी गर्दा नेपाली भाषा नै बढी प्रयोग गर्छन्। घरभन्दा बाहिरको वातावरणमा साथीभाइसँग कुराकानी केहीले मगर, नेपालीभन्दा अन्य भाषाको गरेको देखिन्छ। यसरी घरायसी वातावरणमा केहीले मगर भाषाको प्रयोग गरेको पाइए तापनि यस भाषाको प्रयोग अवस्था चिन्ताजनक नै छ। मगरभाषी विद्यार्थी पनि केही रहरले त केही वाध्यताले आफ्नो भाषा बोल्ने गरेको बताउँछन्। दैलेखको गुराँस गाउँपालिका-४, सेरीकी स्नातकोत्तर तहमा अध्ययनरत शिक्षिकासमेत रहेकी एक मगरभाषी विद्यार्थीको अनुभव यस्तो रहेको छ।

“हाम्रो गाउँमा हाम्रो पुस्ताले भाषा नबोले पनि हामीलाई मातृभाषा बोल्नुपर्छ भनेर अभियान चलाउनु भएको छ, जसले बोल्न जान्छ उसलाई सिकाउन लगाउँछौं र बोल्ने प्रयास गरेका छौं। केही समय त हामीले बाहिरबाट भाषा सिकाउने मान्छे पनि भिकाएर सिकाउने काम भएको छ यद्यपि भाषा सिक्ने र सिकाउने काम प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको छैन।” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)।

यसरी मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा सिक्ने र सिकाउने काम केही प्रयास कतै पनि भए तापनि प्रभावकारी हुन भने सकेका छैनन्। त्यस्तै सुर्खेतकी जुनु सोमाई मगरको भने प्रतिक्रिया भने यस्तो छ, “हामी त अझै पनि घरमा आफ्नो भाषा नै बोल्छौं तर घर बाहिर भने नेपाली भाषा बोल्छौं” (अन्तर्वार्ता, २०८०, वैशाख)। यसरी जुनुजस्तै आफ्नो मातृभाषा बोल्ने मगरभाषी विद्यार्थीको सङ्ख्या ज्यादै कम रहेको छ। यस विषयमा समूहमा छलफलगर्दा मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषाको महत्व बुझेर घरपरिवारसँग अनिवार्य रूपमा भाषा बोल्नुपर्ने, त्यसको वातावरण घरपरिवार वा सरोकारवाला पक्षले मिलाउनुपर्ने अन्यथा भाषा लोप भएर जाने निष्कर्ष निकालेका थिए।

### शैक्षिक क्रियाकलापमा

भाषिक अपसरणको अर्को कारण शिक्षा पनि हो। विद्यालयमा शिक्षाको माध्यमभाषा नेपाली वा अङ्ग्रेजी भएकाले भाषिक अपसरणमा निकै सहयोग मिलेको छ। प्रारम्भिक शिक्षा मातृभाषाबाट शिक्षा प्रदान गर्ने भनिएता पनि यो निर्णय प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। शिक्षण सिकाइ दोस्रो भाषाभन्दा पहिलो भाषाबाट प्रभावकारी हुने कुरा थाहा हुँदाहुँदै पनि मातृभाषाबाट शिक्षा प्रदान गर्नेतर्फ सरोकारवाला निकायको ध्यान जान सकेको

छैन । यस सम्बन्धमा मगरभाषी विद्यार्थीले शिक्षा आर्जन गर्दा प्रयोग गर्ने ६ ओटा आधारमा प्रयोग गर्ने अवस्थालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

### तालिका ६

मगरभाषी विद्यार्थीको शैक्षिक क्रियाकलापमा प्रयोग गरिने भाषा

क्र.स.	क्रियाकलाप	मगर	नेपाली	कैफियत
१.	प्रारम्भिक शिक्षा आर्जन गर्दा	३	२७	
२	उच्च शिक्षा आर्जन गर्दा	-	३०	
३	विद्यालयमा लिखित परीक्षा दिँदा	-	३०	
४	विद्यालयमा मौखिक परीक्षा दिँदा	-	३०	
५	अतिरिक्त क्रियाकलापमा	-	३०	
६	परियोजना कार्य गर्दा	-	३०	
	जम्मा	३	१७७	

शैक्षिक कार्यकलापमा मात्र तीनजना विद्यार्थीले मगरभाषाबाट प्राथमिक शिक्षाको माध्यम भाषाको रूपमा प्रयोग गरेको पाइयो भने अन्य कुनै पनि मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषाको प्रयोग गरिएको देखिदैन । कर्णाली प्रदेशमा मगर जातिको बाहुल्यता हुँदाहुँदै पनि कुनै पनि तहमा मगर भाषालाई शिक्षाको माध्यम नबनाउनु निकै दुःखको कुरा हो । सुर्खेत लेकवेशी भरना सोमाई मगरले आफ्नो अनुभवलाई यसरी बताएकी छन्, “हामीले प्राथमिक तहमा मगर भाषाबाट पढेका थियौं तर त्यस पछि माथिल्लो कक्षामा आफ्नो मातृभाषाबाट कहिल्यै पढ्ने अवसर पाएनौं । यदि हामीले मगर भाषाबाट एउटा विषयसम्म पनि पढ्न पाएको भए राम्रो हुन थियो” । यस विषयमा सल्यानको बनगाड कुपिण्डेकी विद्यार्थी यस्तो बताउँछिन्, “हाम्रो वडामा मगर धेरै छौं तर मगर भाषाबाट न पढाइ हुन्छ, न अन्य कुनै ठाउँमा मगर भाषाको प्रयोग हुन्छ, त्यसैले होला ममात्र होइन हामी धेरैलाई मगर भाषा न बोल्न आउँछ न पढ्न आउँछ ।” त्यस्तै धारणा दैलेखकी मीना वंशीमगरको छ,

“हामीले मगर भाषाबाट शिक्षा ग्रहण गर्न पाएको भए हाम्रो सिकाइ उपलब्धि पनि राम्रो हुने थियो कि ! हामीले बुझेको पनि त्यही हो, प्राथमिक तहमा नै मातृभाषा शिक्षा प्रभावकारी हुन्छ रे तर हाम्रो जिल्लामा त्यस्तो अवस्था छैन । त्यसैले होला हामीले हाम्रो भाषा सिक्ने अवसर नै पाएनौं ।”

सुनिता र मिना त प्रतिनिधि पात्र हुन् । यी र यस्तै कारणले मगरभाषी विद्यार्थीमा भाषिक अपसरण भएको पाइन्छ । शिक्षाको माध्यम भाषा मातृभाषा भएका मगरभाषी विद्यार्थीले मात्र भाषाको प्रयोग गरेका छन् भने अन्यले भाषाको प्रयोग गरेका छैनन् । यसले गर्दा शिक्षा आर्जनको माध्यम भाषा मगर भाषा बनाउने हो भने विद्यार्थीमा भाषा सिक्नेसिकाउने अवसर वा वातावरण बन्ने थियो भन्ने विचार समूह छलफलमा सहभागीले बताएका छन् । । यसरी

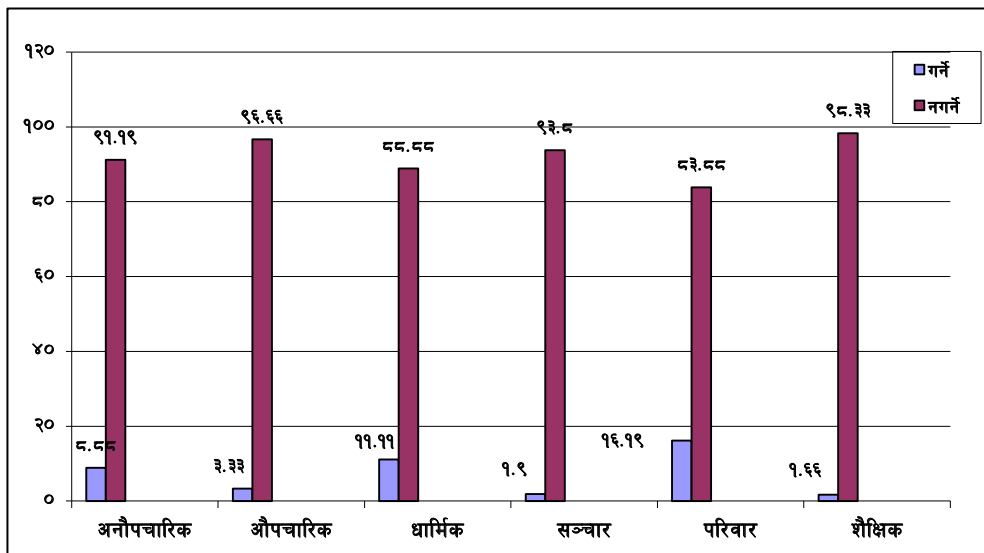
भाषिक अपसरणको अर्को मुख्य कारक शिक्षा पनि हो । शिक्षामा प्रभावी भाषालाई माध्यम बनाउने राज्यको नीति छ, भने माध्यमअनुसार बाल बालिका स्वभाविक रूपमा सरकारी काम काजको भाषा वा क्षेत्र स्तरको भाषा वा अन्तर्राष्ट्रिय भाषा तर्फ अपसरण हुने गर्दछन् । नेवार, तामाङ, मैथिली, भोजपुरी घरमा बोले पनि विद्यालय अध्ययन पछि भाषिक अपसरण भएको पाइन्छ (थापा र अन्य, २०७५) । यसर्थ मगरभाषी विद्यार्थी पनि राज्यको उपेक्षित शिक्षा नीतिका कारण भाषिक अपसरणमा परेका छन् ।

### समग्रमा मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरणको अवस्था

भाषिक प्रयोगका अनौपचारिक/वैयक्तिक, औपचारिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक, मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जन परिवार तथा साथीभाइसँगका कुराकानी गरी जम्मा पाँचओटा क्षेत्रमा मगरभाषी विद्यार्थीले गर्ने भाषाको प्रयोगका आधारमा समग्र रूपमा देखिएको भाषिक अपसरणको अवस्था लाई प्रतिशतमा निम्न स्तम्भमा देखाइएको छ ।

### चित्र १

समग्र क्षेत्रमा मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरण अवस्था



यसरी मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक अपसरणको अवस्थालाई हेर्दा अनौपचारिक/वैयक्तिक क्रियाकलापमा ८.८८%, औपचारिक कार्यमा ३.३३%, धार्मिक तथा साँस्कृतिक क्रियाकलापमा ११.११%, मिडिया, सञ्चार र मनोरञ्जनमा १.१०%, परिवार तथा साथीभाइमा १६.१६%, शैक्षिक क्रियाकलापमा १.६६% प्रतिशतले मात्र आफ्नो मातृभाषा प्रयोग गरेको अवस्था छ । माथिको तथ्याङ्कले पनि मगरभाषी विद्यार्थीमात्र नभएर पछिल्लो पुस्ताका ९० प्रतिशत मगर

भाषी विद्यार्थी नेपाली भाषामा अपसरण भएको अवस्था छ। अधिकांश मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा बोल्दैनन्। धेरैजसो आफ्नो भाषाका बारेमा जानकार पनि छैनन्। बाजेले बोलेपनि नातीले भाषा नबोल्ने अवस्थाले भाषाको प्रयोगमा भाषिक पुस्तान्तरणको अभाव रहेको पाइन्छ। समग्रमा मगरभाषी विद्यार्थीको मातृभाषा नेपाली भाषामा अपसरण भएको छ भने कतिपय मगरभाषी विद्यार्थीमा विभिन्न प्रयोजनका लागि मगर भाषा प्रयोग नगरेर अन्य भाषा भाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ। यसरी सरकारी, गैरसरकारी र व्यक्तिगत तहमा मगर भाषाको संरक्षणका लागि गरिएका प्रयासले खासै प्रतिफल दिन सकेका देखिँदैन। मगर भाषा बोल्नेको सङ्ख्या पनि दिनप्रतिदिन घट्दो छ। बाबुआमा आफ्ना बालबालिकालाई मगर भाषा सिकाउनु उत्सुक छैनन्। धेरै समुदायमा बालबालिकाले मगर भाषा बोल्न छाडिसकेका छन्। सहरी क्षेत्रका अभिभावकले बालबालिकाले अङ्ग्रेजीबाहेक अरू भाषा नबोल्दिएमा खुसी हुन्छन्। यस्तो भावनाको विकास दिनप्रतिदिन बढ्दो रूपमा भइरहेको छ। यस्तो प्रवृत्ति र अवस्थाले मगर भाषाको विकास र संवर्द्धन हुन सकेको छैन। मगरभाषी विद्यार्थीमा आफ्नो मातृभाषा प्रतिको चिन्ता, चाँसो दिए तापनि भाषिक पुस्तान्तरण नहुँदा मगर भाषाको प्रयोग पछिल्लो पुस्तामा हुन सकेको छैनन्। मगरभाषी विद्यार्थीमा जबसम्म आफ्नो मातृभाषा प्रतिको जागरण स्वयम्मा आउँदैन तबसम्म भाषा प्रयोग बढ्न सक्दैन। भाषाको प्रयोग र विकास अरुले गरेर होइन, आफैले प्रयोग नगरेसम तथा आफ्नो मातृभाषाप्रतिको भुकाव नबढाएसम्म मातृभाषाको संरक्षण तथा विकास हुन नसक्ने निष्कर्ष निकालिएको छ।

### निष्कर्ष

मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो परिवार र सामाजिक परिवेशका अनौपचारिक तथा वैयक्तिक कार्य केही क्षेत्रमा मातृभाषाको प्रयोग गरेको देखिन्छ। समग्रमा मगरभाषी विद्यार्थीको भाषिक प्रयोगको अवस्था भाषिक सङ्कटापन्न हुँदै भाषिक लोपको अवस्थामा पुग्ने सङ्केत देखिन्छ। यो अवस्थामा मगरभाषी वक्ताका लागि मात्र नभएर बहुभाषिक मुलुकका लागि समेत निकै चिन्ताजनक कुरा हो। अधिकांश मगरभाषी विद्यार्थीले आफ्नो मातृभाषा बोल्दैनन्। धेरैजसो आफ्नो भाषाका बारेमा जानकार पनि छैनन्। पछिल्लो पुस्ताका ९० प्रतिशत मगर भाषी विद्यार्थी नेपाली भाषामा अपसरण भएको अवस्था छ। यसरी मगरभाषी विद्यार्थीमा भाषा प्रयोगका विभिन्न क्षेत्रमा नेपाली भाषाको नै अधिक प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ। मगर भाषा बोल्नेको सङ्ख्या पनि दिनप्रतिदिन घट्दो छ। धेरै समुदायमा बालबालिकाले मगर भाषा बोल्न छाडिसकेका छन्। मगरभाषी विद्यार्थी नेपाली भाषातिर अपसरित भइसकेको पाइन्छ। भाषिक अपसरणले मगरभाषी विद्यार्थीलाई पार्ने असर पनि एउटै नभएर विविध क्षेत्रमा पर्ने देखिन्छ। कर्णाली प्रदेश सरकारले भाषा आयोगको सिफारिसबमोजिम आवश्यक कानून बनाएर मगर

भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषा बनाउन अति आवश्यक छ । त्यस्तै स्थानीय सरकारले पनि दैनिक प्रशासनको कामकाजको भाषा, शिक्षाको माध्यम भाषा निर्धारण गरी यस भाषाको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी राज्य तथा सरोकारवाला निकायले नै मातृभाषाको संरक्षण र संवर्द्धनमा विशेष चासो वा प्राथमिकता दिएर प्रभावकारी रूपमा काम गर्ने हो भने मात्र मगर मातृभाषाको समेत संरक्षण र विकास हुने देखिन्छ । यसरी स्वयम् मगरभाषी विद्यार्थीले पनि आफ्नो मातृभाषाप्रतिको बफादारिताको ख्याल राखेर अगाडि बढ्न आवश्यक देखिन्छ ।

### सन्दर्भ सूची

- आचार्य, कुशिमला (२०७७). नेपालमा बोलिने भाषाहरूको परिचय. *इन्टरडिसिप्लिनरी रिसर्च इन एजुकेशन*, भोल्युम ४, २०७७, पृ, २१५- २३० ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०७८). *राष्ट्रिय जनगणना : मगर जातिको विवरण*, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०६३). *भाषाविज्ञान, भाषा र भाषिका*, एकता बुक्स ।
- घर्ती क्षत्री, सुर्यबहादुर (२०६७). *पाल्पाको मगर संस्कृति (अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध) त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।*
- ढकाल, दुबिनन्द (२०७९). *नेपालमा भाषा अभिलेखीकरण*, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- ढकाल, दुबिनन्द र रेग्मी, भीननारायण (२०६९). नेपालमा भाषिक स्थिति. *सम्प्रषेण*, वर्ष २, अङ्क २, पृ, २४-३० ।
- थापा मगर, लोकबहादुर (२०६८). *मगर भाषा (ढुट) व्याकरण*. नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- थापा मगर, एम.एस (२०४९). *प्राचीन मगर र अक्खा लिपी*, बृजी प्रकाशन ।
- थापा र अन्य (२०७५). नेपालमा भाषिक अपसरण. (अनुवा. जयप्रसाद लम्साल) : शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र ।
- प्रधान, मीरा (सन् २०२९). मातृभाषा शिक्षणमा देखापरेका चुनौतीहरू. *जेएमसी रिसर्च जर्नल*, वर्ष १, अङ्क १, पृ, ५४-६८ ।
- भाषा आयोग (२०७३). *भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (२०७३/२०७४)*. भाषा आयोग, काठमाडौं ।
- भाषा आयोग (२०७९). *भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (सातौं)*. भाषा आयोग, काठमाडौं ।
- भाषा आयोग (२०८०). *भाषा आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन (आठौं)*. भाषा आयोग, काठमाडौं ।

- रेग्मी, दानराज (२०७६). मातृभाषा शिक्षाका चुनौती. *नयाँ पत्रिका*, पौष १५ गते मङ्गलबार ।
- रेग्मी, दानराज (२०७७). 'मातृभाषा संरक्षणको रामवाण'. गोरखापत्र अनलाइन, श्रावन २४ गते शनिवार, शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (२०७५). *नेपालमा भाषिक अपसरण*, भाषा आयोग ।
- नेपाल विकास अनुसन्धान प्रतिष्ठान (२०७६). *कर्णाली प्रदेशका जाति, भाषा र साँस्कृतिक अवस्था एक अध्ययन*. समाजिक विकास मन्त्रालय, कर्णाली प्रदेश ।
- निरौला, यज्ञेश्वर (२०८०). सङ्घीय नेपालको भाषिक नीति तथा लोपोन्मुख भाषाहरू. *प्रज्ञा*, अङ्क : २, पूर्णाङ्क : १२४, पृ.७-१७ ।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी, भीमनारायण (२०६९). नेपालको भाषिक स्थिति. *सम्प्रषेण*. वर्ष : २, अङ्क : २, पृ , २४-३० ।
- शाही, हर्कबहादुर (सन् २०२१). भाषिक अपसरण. *जर्नल अफ गुरुबाबा*, गुरुबाबा युथ अर्गनाइजेसन, भोलुम : ३, अङ्क : ३, पृ.२४-३० ।
- Dagamseh, M. M. (2020). *Language maintenance, shift and variation: Evidence from Jordanian and Palestinian immigrants in Christchurch, New Zealand* (Doctoral dissertation). University of Canterbury. <https://ir.canterbury.ac.nz/items/e6ec277e-ea0d-4072-81ca-1007d4d71a58>.
- Fishman, J. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters. [https://books.google.com.np/books/about/Reversing\\_Language\\_Shift.html?id=ah1QwYzi3c4C&redir\\_esc=y](https://books.google.com.np/books/about/Reversing_Language_Shift.html?id=ah1QwYzi3c4C&redir_esc=y)
- Rabha (2012). *Language shift and language maintenance among the Rabha of Meghalaya* (PhD thesis), North Eastern Hill University. <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/194884>
- Regmi, D. (2013). Contact induced changes in Bhujel, Nepalese Linguistics . *Journal of the Linguistic Society of Nepal*, Vol. 28, 2013. [https://www.academia.edu/111038999/Contact\\_induced\\_changes\\_in\\_Bhujel](https://www.academia.edu/111038999/Contact_induced_changes_in_Bhujel).